

Sabientscha gualsra

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ Il 1998 han ins discurrei blers dals Gualsers, e quai en connex cun l'applicaziun da la lescha nova davart «il linguatg da scuntrada» en la scola primara grischuna. L'agitaziun chaschunada da la decisiun da Val S. Pieder a favur dal talian as ha calmada grazia al «gea» da Sursaiisa e lura da Valendau al rumantsch. La proxima radunanza da la Cuminanza radio rumantsch vegn a dar a plirs l'ocasiun d'emprender a conoscher la suletta insla tudestga da la Surselva. In cudesch gist edì (1) infurmescha curtamain davart ils Gualsers, dond cunzunt blers exempels da proverbis e locuziuns en lur differents idioms, cun translaziuns en tudestg da scrittira.

Gualsers ord quatter pajais

La charta da las pp. 214–215, reproducida or dal cudesch classic Walser Volkstum da Paul Zinsli, mussa nua ch'ins tschantscha anc in da quels dialects alemans alpins, numnadamain en valladas dal Grischun, dal Vorarlberg, dal Piemont e da la Val d'Aosta, sco er a Triesenberg (Liechtenstein) ed a Bosco-Gurin (Tessin). Ils Gualsers da l'Italia furman ina gruppia etnica muribunda, damai ch'ils giuvens discurren be pli talian (pp. 13–14); il stadi roman, da vegl ennà inimi da las minoritads naziunalas, n'ha betg savi u vuli promover e trair a niz la plu-

rilinguitad tradiziunala da «ses» Gualsers (tudestg, piemontais, talian, schizunt franzos). Lur proverbis e locuziuns empleneschans trais chapitels (pp. 29–66), quels da Triesenberg in (pp. 115–128) e quels dal Vorarlberg puspè trais (pp. 129–172); il davos chapitel (pp. 173–195) cuntegna modas da dir or da differentas valladas, t. a. da vitgs betg numnads en il Partenz. I suonda ina bibliografia (pp. 197–199) ed ina agiunta cun infurmaziuns davart las principallas ovras da consultaziun ed adressas da contact (pp. 205–213). Il lectur grischun vegn a leger cun attenziun speziala ils trais chapitels da proverbis e locuziuns ord noss chantun. Quels da Sursaiisa (pp. 67–73) derivan cunzunt d'in pledari dialectal (2), quels dal Valragn (pp. 75–87) e da Tavau (pp. 89–113) or da pliras funtaunas. Ils proverbis en classifitgads en secziuns.

Giats vegls e mieurs giuvnas

Qua trais exempels or da Sursaiisa (S), dus ord Gressoney (G, Val d'Aosta), dus ord Macugnaga (M, provinza dal Verbano-Cusio-Ossola, Piemont) ed in dal Vorarlberg (V):

- «Sabientscha da pur»: Der Barmaanund ischt halbe goldene und halbe wollene (Il mais da l'urs [Favrer] è mez d'aur e mez da launa, pia mez sulegliv e mez trid, M).
- «Lavur, diligenza e pultronezza»: Z tüuwa ha wia d Miisch

in der Chimpett (avoir da far sco ina mieur en pagliola, S). D Abendschtiäärnu gsien ich giääre, und d Morgenschtiäärnu schlaaff ich giääre (Las stailas da la saira vesa gugent, quellas da la damaun dorma giu gugent, jau sun in durmigliun, M).

- «Possess ed affar»: As ha wia d Vegal im Hämpfsääma (sco ils utschels en sem da chonv, pia fitg bagn, S).
- «Caracter, cumportament e dissas»: Ällas là ligga wia d Henne der Drack (laschar tut enturn, sco che las giallinas fan cun la merda, S).
- «Um e dunna»: D oalto Chatze hein géere jonge Miisch (Ils giats vegls han gugent mieurs giuvnas, G). Kei Muus ésch erschteckt onder e Schtuch Hei (Ina mieur n'è mai stenschida sut in toc fain, ina dunna pitschna po pia maridar in um grond, G). Schi händ vüürholzet (I han fatg laina memia baul, la spusa è en speranza per las nozzas, V).

Lezza rimnada da sabientscha gualsra na pon ins betg leger en ina giada. Ins duai la giodair toc per toc, sco ch'ins baiva in bun vin in sitg suenter l'auter. Ella ans gida a chapir meglier noss vischins e lur tschantscha.

(1) Max Waibel, Walser Weisheiten. Frauenfeld (Huber) 1998

(2) Maria Ettlin-Janka, Inschi Sprääch, ds Obarsäxar Titsch. Stans (tar l'autura) 1995